SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 4
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

KOLLEKTIVLASHTIRISH SIYOSATIDA YER-SUV ISLOHOTI NING AHAMIYATI

Qodirova Sunbula Akbaraliyevna

"University of Business and Science" "Ijtimoiy fanlar kafedrasi" Tarix fanlari magistranti
Тел: +998 9440211 00
e-mail: sunbulaqodirova93@gmail.com

Annotatsiya
Ushbu maqolada sovet hokimiyatining O'zbekistonda amalga oshirgan kollektivlashtirish siyosati doirasida yer-suv islohoti masalalari ko'rib chiqiladi. XX asrning 20–30-yillarida o'tkazilgan yer-suv islohotining agrar tuzumni o'zgartirish, dehqon xo'jaliklarini jamoa xo'jaliklari (kolxozlar)ga birlashtirish hamda an'anaviy yer egaligi tizimini tugatish jarayonidagi o'rni tahlil etiladi. Mazkur islohot mahalliy aholi hayoti, xo'jalik tizimi va ijtimoiy tarkibiga qanday ta'sir ko'rsatganligi arxiv manbalari va ilmiy adabiyotlar asosida o'rganiladi.

Kalit so'zlar
Kollektivlashtirish, yer-suv islohoti, kolxoz, dehqon, O'zbekiston, sovet agrar siyosati, quloqlashtirish, sug'orish tizimi, 20–30-yillar.

O'zbekiston tarixining eng murakkab va bahsli sahifalaridan biri bu sovet davrida, ya'ni XX asrning 20–30-yillarida amalga oshirilgan kollektivlashtirish siyosatidir. Bu jarayon faqat iqtisodiy o'zgarishlar bilan cheklanmay, butun bir xalqning turmush tarzi, yerga munosabati va ijtimoiy tuzilmasini tubdan o'zgartirdi. O'sha davr siyosatini to'liq anglash uchun esa, avvalo, yer-suv islohoti nima ekanini, u qanday maqsadlarda o'tkazilganini va qanday oqibatlarga olib kelganini aniq tasavvur etish zarur. O'zbek tarixshunosligida kollektivlashtirish va yer-suv islohoti masalasi turli davrlarda turlicha yoritilgan. Sovet davrida bu jarayon asosan mafkuraviy nuqtai nazardan ijobiy tarzda baholangan bo'lsa, mustaqillik yillarida tarixchilar mazkur hodisaning insoniy va milliy-

madaniy oqibatlarini ham tadqiq qila boshladilar. Jumladan, O‘. Yo‘ldoshev, B.Ergashev, N.Toshpo‘latov va boshqa tadqiqotchilarning ishlari bu borada sezilarli hissa qo‘shgan [1; 4; 7].

Yer-suv islohoti: tarixiy zarurat va siyosiy maqsad

1917 yilgi inqilobdan so‘ng sovet hokimiyati agrar masalani markaziy siyosiy masalaga aylantirdi. Turkestandagi, keyinroq O‘zbekistondagi yer egaligi tizimi esa o‘z xususiyatlari bilan ajralib turardi: katta yer egalari — boylar va xo‘jaliklar bir tomondan, yersiz yoki kam yerli dehqonlar ikkinchi tomondan o‘rtasida keskin ijtimoiy tengsizlik mavjud edi. Bunday sharoitda sovet hokimiyati yer-suv islohoti o‘tkazishni yangi tuzumni mustahkamlashning zaruriy sharti sifatida ko‘rdi [2].

Birinchi yer-suv islohoti 1925–1929-yillarda bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Bu islohotning mohiyati quyidagidan iborat edi: yirik yer egalari qo‘lidan yer musodara qilinib, u dehqonlar o‘rtasida taqsimlandi. O‘zbekiston Markaziy Ijroiya Qo‘mitasining 1925-yil 2-dekabrdagi maxsus qarori asosida bu jarayon rasmiy tus oldi. Faqat Farg‘ona vodiysida amalga oshirilgan birinchi bosqichda 270 000 gektardan ziyod yer egalari qo‘lidan tortib olinib, 90 000 dan ortiq dehqon oilasiga taqsimlandi [3]. Biroq bu yer taqsimoti cheklangan xarakter kasb etdi. Bir tomondan, ajratilgan yer maydonlari kichik bo‘lib, mustaqil xo‘jalik yuritish uchun yetarli emasdi. Ikkinchi tomondan, yer bilan birga unga bog‘liq bo‘lgan irrigatsiya infratuzilmasi — ariqlar, to‘g‘onlar, chigirlar — ham qayta taqsimlanishi kerak edi. Aynan shu nuqtada yer islohoti bilan suv taqsimoti masalasi uzviy bog‘liqligini ko‘rsatdi [5].

Suv taqsimoti masalasi va kollektivlashtirishning agrar zeminini tayyorlash

O‘rta Osiyo mintaqasida, xususan O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi tabiatan sug‘orishga bog‘liq. Sug‘oriladigan dehqonchilik tizimi asrlar davomida shakllanib, suv taqsimoti mahalliy an’ana va qoidalar asosida mirob institutlari orqali boshqarib kelingan edi. Sovet hokimiyati bu tizimni o‘z nazoratiga olmasdan turib, qishloq xo‘jaligini davlat boshqaruviga o‘tkaza olmasdi. Shu bois suv resurslarini markazlashtirish yer islohoti bilan parallel olib borildi [6]. 1926-yilda tashkil etilgan «Suvxo‘j» (Suv xo‘jaligi boshqarmasi) suv resurslarini davlat tasarrufiga o‘tkazish uchun asos bo‘ldi. Mirob institutlari esa rasmiy taqiqlarga duchor bo‘lmagan bo‘lsa ham, ularning vakolati tobora

cheklandi. Yangi tuzum sug‘orish tizimini kolxoz tuzilmasiga moslashtirishga harakat qildi: ariq va kanallar kolxoz jamoasiga biriktirildi, suv ajratish mezonlari esa mahsulot miqdoriga bog‘liq holda belgilandi [8]. Bu jarayon dehqon xo‘jaligi uchun ikki tomonlama og‘irlik tug‘dirdi. Bir tomondan, yer parchalanib, kichik uchastkalar vujudga keldi. Ikkinchi tomondan, suv taqsimoti yangi — siyosiy mezonlarga ko‘chirila boshladi. Kolxozga a’zo bo‘lmagan dehqonlar suvdan foydalanishda kamsitilib, sug‘orish navbatlaridan chetlatildi. Bu esa o‘z navbatida kolxozga kirish uchun qo‘shimcha bosim vazifasini o‘tadi.

Kollektivlashtirish jarayonining kuchayishi va yer-suv islohoti bilan o‘zaro bog‘liqligi

1929-yildan boshlab SSSR bo‘ylab e’lon qilingan «to‘liq kollektivlashtirish» siyosati O‘zbekistonda ham keskin sur’atlar bilan amalga oshirila boshladi. Yer-suv islohotining birinchi bosqichida yaratilgan zamin — yerning qayta taqsimlanishi, dehqonlar o‘rtasida yer mulkchiligiga bo‘lgan ishtiyoqning uyg‘onishi — o‘z paradoksal oqibatini ko‘rsatdi: dehqonlar yerni qo‘lga kiritib, uni kolxozga topshirishni istamadi. Bu ziddiyatni bartaraf etish uchun sovet ma’muryati ma’muriy majburlash usullariga o‘tdi [9]. Quloqlashtirish kampaniyasi bu jarayonning eng og‘ir qirrasi bo‘ldi. «Quloq» deb belgilangan dehqon xo‘jaliklari mulkdan mahrum qilinib, surgun qilindi. O‘zbekistonda 1929–1932-yillar davomida minglab oilalar «quloq» sifatida ro‘yxatga olinib, ularning yer va mol-mulki kolxozlarga o‘tkazildi. Farg‘ona, Samarqand va Toshkent viloyatlarida bu kampaniya ayniqsa qattiq o‘tdi. Aksariyat hollarda «quloq»lik mezoni iqtisodiy emas, siyosiy va shaxsiy hisoblar bilan belgilandi [10]. Kolxozlar yer-suv islohotining natijasida vujudga kelgan yangi agrar birliklarga aylandi. Ularga nafaqat yer, balki irrigatsiya inshootlari, chorva mollari va qishloq xo‘jalik inventarlari ham topshirildi. Biroq kolxozlarning dastlabki faoliyati samarali bo‘lmadi: tejamli individual xo‘jalikdan ommaviy mehnatga o‘tish mahsuldorlik pasayishiga olib keldi. 1931–1933-yillardagi keng qamrovli ocharchilik bu inqirozning eng og‘ir ifodasi bo‘ldi [4].

Yer-suv islohoti oqibatlari: ijobiy va salbiy tomonlari

Yer-suv islohoti bir qator tarkibiy o‘zgarishlarga yo‘l ochdi. Birinchidan, eski feodal xarakter kasb etgan yirik yer egaligi tugatildi. Ikkinchidan, rasmiy jihatdan millionlab

dehqon yerga ega bo‘ldi — bu o‘sha davr uchun muhim ijtimoiy o‘zgarish sifatida taqdim etildi. Uchinchidan, yangi irrigatsiya qurilishlari — kanallar, to‘g‘onlar — davlat mablag‘lari hisobiga qurila boshladi. Xususan, 1939–1940-yillarda boshlangan katta suv xo‘jaligi qurilishlari qishloq xo‘jaligi maydonlarini kengaytirish imkonini berdi [11]. Biroq islohot chuqur inqirozlarga ham sabab bo‘ldi. An’anaviy dehqon xo‘jaligining yo‘q qilinishi, asrlar davomida shakllangan yer va suv boshqarish tajribasining inkor etilishi nafaqat iqtisodiy zarar, balki madaniy va insoniy yo‘qotishlarga olib keldi. Mahalliy dehqon yer bilan bog‘liq an’anasini, o‘z merosidir deb bilgan uchastkasini yo‘qotdi. Bu esa kolxoz tizimiga psixologik qarshilik va passiv munosabatni shakllantirdi [7].

Paxta yetishtirish masalasi bu muammolarning kesimida alohida o‘rin tutadi. Sovet hokimiyati O‘zbekistonni asosan paxta bazasiga aylantirdi. Yer-suv islohotidan so‘ng kolxozlar zimmasiga paxta rejasi yuklatildi va buning uchun yangi sug‘orish erlari ishga kiritildi. Natijada O‘zbekistonda ekin maydonlarining katta qismi oshiqcha ixtisoslashib, oziq-ovqat tanqisligi yanada chuqurlashdi [12].

Mahalliy xususiyatlar va qarshilik harakatlari

O‘zbekistonda kollektivlashtirish rus qishloq joylaridagidan farqli kechdi. Islom dini, oilaviy-qabilaviy munosabatlar va an’anaviy yer egaligi normalari kollektivlashtirishga passiv va faol qarshiliklarning manbai bo‘ldi. Ayniqsa, 1929–1930-yillardagi qo‘zg‘olonlar — Farg‘ona vodiysida, Toshkent atrofida va Surxondaryo viloyatida — bu noroziliklar qanchalik kuchli ekanini ko‘rsatdi. Qarshilik harakatlarining bir qismi aynan yer va suv boshqaruvini o‘z qo‘liga qaytarib olishga qaratilgan edi [13].

Ayni paytda mahalliy partiya va sovet idoralari ham ko‘pincha markazdan kelgan topshiriqlarni o‘z sharoitlariga moslab bajarishga harakat qildi. Ammo bu imkon juda cheklangan edi: islohot tempini sekinlashtirgan yoki ko‘rsatkichlarga erisholmagan mahalliy rahbarlar o‘zlari ham qatag‘on ostiga olindi. Shunday murakkab siyosiy muhitda yer-suv islohoti — garchi rasmiy maqsadi ijtimoiy adolat bo‘lsa ham — ma’muriy zo‘ravonlikning qurolga aylandi. Umuman olganda, O‘zbekistondagi yer-suv islohoti Markaziy Osiyo agrar tarixining o‘ziga xos sahifasi bo‘lib, unda mintaqaning tabiiy-iqlim xususiyatlari, ijtimoiy tarkibi va madaniy an’analari sovet umumiy siyosati bilan keskin

to‘qnash keldi. Bu to‘qnashuv o‘z izini nafaqat statistik ko‘rsatkichlarda, balki odamlarning xotirasi va mentalitetida ham qoldirdi [14].

Kollektivlashtirish siyosatida yer-suv islohoti o‘ziga xos asosiy zanjir bo‘g‘ini bo‘ldi: u bir tomondan eski yer egaliklarini yo‘q qilib, kolxozlar uchun moddiy zamin yaratdi; ikkinchi tomondan esa suv resurslarini markazlashtirish orqali qishloq xo‘jaligini to‘liq davlat nazoratiga o‘tkazdi. Bu jarayon O‘zbekiston tarixi uchun ham qimmatli, ham og‘ir darslar berdi. Islohotning rasmiy maqsadi — yer tengligini ta’minlash — amalda amalga oshmadi, chunki berilgan yerlar tezda kolxozlarga musodara qilindi. Biroq shu jarayon orqali O‘zbekiston qishloqlarida an’anaviy mulkchilik psixologiyasi chuqur silkinishga uchradi va bu keyingi o‘n yilliklardagi agrar muammolarning asosini tashkil qildi. Bugungi kun nuqtai nazaridan qaraladigan bo‘lsa, ushbu tarixiy tajriba agrar islohot amalga oshirishda majburlash va tezlashtirish usullarining qanchalik destruktiv bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Xalq an’anasi, yerga bo‘lgan tarixiy munosabat va mahalliy xo‘jalik tajribasi hisobga olinmagan islohotlar uzoq muddatda muvaffaqiyatsizlikka mahkum ekanini tarix isbotladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev O‘. O‘zbekistonda sovet agrar siyosati (1920–1941-yillar). — Toshkent: Fan, 1994.

2. Usmonov Q. O‘zbekiston tarixi (1917–1939): darslik. — Toshkent: O‘qituvchi, 2003.

3. O‘zbekiston Markaziy Davlat Arxivi (O‘zMDA). F. 86, Op. 1, D. 412, L. 34–38. (Yer-suv islohoti hujjatlari, 1925-yil).

4. Ergashev B. Kollektivlashtirish va O‘zbekiston qishloqlari: ijtimoiy oqibatlar. — Toshkent: Ma’naviyat, 2001.

5. Abdullayev R. O‘rta Osiyoda sug‘orish tarixi va siyosati. — Toshkent: Fan, 1988.

6. Sultonov X. Sovet davri O‘zbekistonida suv xo‘jaligi boshqaruvi (1924–1941). // O‘zbekiston tarixi. — 2006. — № 2.

7. Toshpo‘latov N. Dehqonchilik an’analari va kolxoz tizimi: qarama-qarshiliklar tahlili. // Tarix va jamiyat. — 2009. — № 4.

8. Mirzayev H. Mirob instituti va uning sovet agrar tizimiga integratsiyasi. — Samarqand: SamDU, 2005.

9. Qosimov B. O‘zbekistonda quloqlashtirish siyosati va uning oqibatlari. — Toshkent: TDPU, 2007.

10. O‘zbekiston Farg‘ona viloyat davlat arxivi. F. 59, Op. 2, D. 109, L. 12–18. [Quloqlashtirish ro‘yxatlari, 1930-yil].

11. Norqo‘ziyev S. Katta Farg‘ona kanali qurilishi va agrar o‘zgarishlar. // O‘zbekiston tarixi. — 2012. — № 3.

12. Hamidov A. Paxta yakkahokimligi: tarix va oqibatlar. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004.

13. Rahimov M. Farg‘ona vodiysida 1929–1930-yillar qo‘zg‘olonlari: sabablari va tahlili. // Tarix fanlari arxivi. — Toshkent, 1998. — Jild 3.

14. Sodiqov F. Xotira va tarix: O‘zbekiston dehqonlarining kollektivlashtirish davri haqidagi og‘zaki manbalari. — Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2015.

15. Karimov I. A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. — Toshkent: O‘zbekiston, 1993.